

Havaintoja

Havaintoja kysymystyyppistä *otat sie ~ sä*

Vapaalle yleispuhekielille tunnusomaisten muoto-opillisten piirteiden joukossa mainitaan usein *kO*-kysymysmorfeemin varianttina *-ks* (mm. Simo Hämäläinen 1970: 12; Karlsson 1975: 56, 1983: 149), esim. *otanks mä, mennäänks me*. Yksikön 2. persoonan muotoisissa verbialkuisissa kysymyksissä *ks*:lliselle tyyppille on kuitenkin vaihtoehto: kysymyspartikkeliton tyyppi *otat sä*. Ulkomaalaisille tarkoitettujen suomen kielen oppikirjojen arkista puhekieltä esittelevissä kohdissa esiintyvät molemmat tyypit: *Muistaks sä mitä me tehtiin viime pyhänä?* (Nuutinen 1988: 129) | *Voit sä antaa mun kirjan tuolt pöydältä?* (Eila Hämäläinen 1989: 143) | *tunnet sä, puhut sä* (Silfverberg 1990: 138). Muissa persoonamuodoissa *ks*:lliset muodot ovat edelleen yksinomaisia, esim. Silfverbergin mukaan (mp.) *tunneks mä* [!], *tunteeks se, tunnetaaks me, tunnetteks te, tunteeks ne*. Havaintojeni mukaan kysymyspartikkeliton tyyppi on tätä nykyä mm. radiossa, televisiossa ja kaunokirjallisuuden puhekielisessä dialogissa *otaks (sä)* -tyyppiä selvästi yleisempi. Esim. lasten puhelin-toivekonsertin juontaja: *tunnet sä kelloa lainkaan* | *kuulet sä ittes radiosta* | *leikit sä myös ku sä kuuntelet sitä*; televisioelokuva: *haluut sä vilkastat tota hyttii* | *oot sä saanuj juotavaa* | *meinaat sä et --*. Näissä lauseissa ei ole siis morfologista kysymysainesta, vaan kysyvyyttä osoitetaan sanajärjestyksellä ja mahdollisesti kysymyslauseille tyypillisellä korkealla aloitusintonaatiolla (ks. Wiik 1981: 118; Iivonen – Nevalainen – Aulanko – Kaskinen 1987: 240–241).

– Miten *otat sä* -kysymystyyppi on tullut puhekieleen *otaks (sä)* -tyyppin rinnalle ja miten sen yleistymistä voidaan selittää?

Kysymystyyppien alueellinen tausta

Nykypuhesuomen alueellista taustaa tarkastellessaan Aila Mielikäinen on todennut, että säilyvät variantit ovat usein alueellisesti laajalevikkisiä (1982: 280–282, 1986: 12). *ks*-varianttikin tavataan *kO*:n edustajana monissa murteissa: muoto-opin arkiston kokoelmien mukaan ainakin lounais- ja hämäläismurteissa sekä kaakkoismurteissa ja eteläsavolaisissa murteissa (levikistä ks. myös Ojansuu 1901: 178), esim. (transkriptiota yksinkertaistettu) Merimasku *eiks suvi jatku* | Loimaa *istuuks* | Kalvola *tiärätteks te* | Hausjärvi *onks, näätteks, enks minä saa ostaan* | Kymi *meninks miä, toiks se* | Ruokolahti *lähtööks äiti, eiks ook komija pari* | Virolahti *siinäks sie viel olet, onks tää* | Koivisto *oottaks työ, onks se, eiks siel olt* | Hirvensalmi *käytteks työ, laittaaks se*. Yksikön 2. persoonan muotoisissa verbialkuisissa kysymyslauseissa *ks*:llisen variantin synnylle (*otaks*) on kuitenkin ollut edellytyksiä vain länsimurteissa, joissa on tapahtunut assimilaatio *tk > kk* (ks. Kettunen 1940: karta 7): *otatko sä > otakko sä > otak sä ~ otaks*. Esim. Merimasku *oleks voinu* | Loimaa *tekisiks sää* | Kalvola *myyks hevoses*.

Liitepartikkelittoman yks. 2. persoonan muotoisen kysymystyyppin levikkialue on taas selvästi itäinen, tarkemmin sanottuna kaakkoissuomalainen. Tyyppiin on kiinnitetty huomiota jo 1800-luvun lopun murre-tutkimuksissa (ks. Lönnbohm 1879: 114;

Hannikainen 1886: 131; Jännes 1891: 243; Sirelius 1894: 128). Myös Veikko Ruoppila on maininnut tyyppin luettelussaan koko Etelä-Karjalan murteistolle yhteisiä muoto- ja taivutusopillisia piirteitä (1956: 39). Lähinnä muoto-opin arkistosta keräämiäni tietojen perusteella liitepartikkelittoman kysymystyyppin alue ulottuu kaakkoismurteista kaakkoishämäläisiin ja eteläsavolaisiin murteisiin, Savonlinnan seudun siirtymämurteisiin sekä itäisiin savolaismurteisiin Polvijärven – Kontiolahden korkeudelle saakka. Esimerkkejä:

1. Kaakkoismurteet: Uusikirkko Vpl. *määät sie millo Helsinkiä; hää ei kysy [kuolema ihmiseltä] jot lähetsä [!] vai et sie viel läksiiskää* (MA) | Viipurin mlk. *oot sie usseest käynt siel* (MA) | Heinjoki *tulit sie yksinnää* (MA) | Räisälä *tarviit sie näitä saksii; syöt sie kakkuu* (MA) | Lumivaara *tahot sie syytteese* (MA) | Ruokolahti *kainostelet sie vähä* (MA); *olit sie kaikke kessää ni töis* (MA) | Joutseno *oot sie kuult* (MA) | Lappee *ethä sie käynt tääl töis vai käit sie* (MA) | Virolahti *saat sie mitä sielt; otat siä pehmää leipää viel* (MA) | Savitaipale *kuuntelisit seä; et seä syön näitä* (MA) | Lemilupoat *seä* (MA) | Uukuniemi *heittit sie kenkäs ulos; et sie nyt sitä vertoa tiijjä* (MA) | Sortavala *hiä tul kysymmää jot tunnet sie* (MA).

2. Itäiset savolaismurteet: Kesälahti *luulet sie jotta kaikki ilikkeyvet onnistuu* (MA) | Kitee *söisit sie; lähet sie* (MA) | Liperi *et sie möis potattiloja; syöt sie ennel lähtemistä* (MA) | Kontiolahti *tuut sie; out sie* (MA) | Polvijärvi *oot sie mänössä töehen* (MA).

3. Savonlinnan seudun välimurteet: Sääminki *muistat sie mihi aikaam männöö juna nyt iltasela; tarviit sie näitä* (MA) | Kerimäki *et sie halul lähtiik komenuksele; tiijjät sie missä äitiis on* (Marjatta Palanderin muistiinpanot) | Enonkoski *halut sie tieteen näestä* (MA).

4. Etelä-Savon murteet: Mäntyharju *viet sie lennätät tuon kirjee [postiin]; no mät siä rantaa nyt sit* (MA) | Ristiina *syöt siä; pat sä välilä ylös niitä* (MA) | Hirvensalmi *ot sä soittotaitone; tulit sä sit noijje tyttöje kans nyt* (MA).

5. Kaakkoishämäläiset murteet: Vehkalahti *panet sie menemää sen [puheen] sinne konehe* (MA) | Sippola *olet siä tunnet siä siit tuata Kossilta niitä; olet sä kuullu – –* (MA) | Kymi *nääät siä lasita; tulet siä viäl toisen kerran* (MA) | Artjärvi *et sie otat tät enäh* (MA) | Myrskylä *kuulet sie nyt paremmin* (MA).

Levikkialueen reunoilla käytetään rinnalla muitakin tyyppejä, esim. Sääminki *veitkös sie* (MA) | Polvijärvi *ootkos sinä* (MA) | Mäntyharju *etkö lähem meile* (MA) | Ristiina *otko nähän* (MA) | Hirvensalmi *näitkös sä, hymmyletkös sinä, lähetkö* (MA) | Vehkalahti *olekko kuullu* (MA) | Kymi *muistaks siä* (MA) | Artjärvi *tulekkos sie* (MA) | Myrskylä *näitkos sie, muistakkos sie* (MA).

Kysymyspartikkelittoman tyyppin levikki on suunnilleen sama kuin *sinä*-pronominin itäisen yksitavuisen variantin *sie ~ siä ~ seä* (ks. Kettunen 1940: kartta 112). Etelä-Savossa *sie ~ siä* -pronominivarianttia tavataan alueen keski- ja itäosissa; murrealueen länsilaidalla vastaan tulee yleissavolainen *sinä*, jonka rinnalla tavataan painottomissa asemissa *sä*-varianttia (Mielikäinen 1981: 228–231); muutamia tietoja *sä*-asusta on myös *sie ~ siä* -alueelta kaakkoismurteista ja kaakkoishämäläisistä murteista.¹ *kO*-partikkelin heittyminen on selvästi sidoksissa sitä seuraavan pronominin äännehaamoon, koska kaksitavuisen *sinä*-variantin alueella *-kO* yleensä säilyy (*otatko sinä*). Puherytmi ja pyrkimys artikulatoriseen yksinkertaisuuteen suurtaajuisissa muodoissa selittänee *kO*-partikkelin loppuvokaalin heittymisen niin itäisellä kuin läntiselläkin alueella. Kaakkoismurteissa ongelman ovat aiheuttaneet ne tapaukset, joissa *-k* on liittynyt *t*-tai *s*-loppuiseen muotoon: *tk-* ja *sk-*yhtymät eivät ole sanan lopussa mahdollisia. Kysymyspartikkeli on säilytetty liittämällä *-k* sidevokaalin *i* avulla, esim. Ruokolahti *männöötik hyö; vanhuusik se tulenoo* (MA).

¹ Kaakkoismurteista merkityt *sä*-asut voivat olla myös siirtolaisten saamaa läntistä taruntaa.

Havaintoja

mallina ilmeisesti *i*-loppuiset verbinmuodot (esim. Ruokolahti *saapik hää, tiesik hää, oisik hää*). Yksikön 2. persoonan muodoilla alkavissa – puhuteltavaa koskeissa, kenties tavallisimmissa KO-kysymyslauseissa – myös *-k* on heittynyt tarpeettomana: painotoman yksitavuisen pronominin kanssa verbinmuoto on muodostanut yhden puhe-*tahdin*, ja rakenteeseen on konventionaalistunut kysyvä funktio.²

Kysymyspartikkelittoman tyyppin ekspansiivisuudesta kertoo mm. Kontiolahden muoto-opin kerääjän Tauno Hirvosen maininta, jonka mukaan tyyppi on vain nuorten käytössä ja »ehkä lainaa etelästä päin». Satunnaisia havaintoja *kO*-aineksen puuttumisesta on tehty myös varsinaisen levikki-alueen ulkopuolelta, pääasiassa Itä-Suomesta. Puhuteltavan toimintaa koskeva kysymys on ilmeisesti niin prototyypinen tapaus, että redundanttien kysyvyyden ilmaisimien karsiutumiseen on altiutua, vaikei selviää ääntämyksellisiä syitä olisikaan: Reisjärvi *oot sinä ollut tervennä* (MA) | Simo *lähet sää kaveriksi* (MA) | Karstula *otat sinä nämä paperit mukkaan* (MA) | Kaajani *oot sinä kauvanni' asunu* (MA).

Kysymyspartikkelittomia muotoja käytetään joskus myös muiden persoonapronominien yhteydessä, mutta tapaukset vaikuttavat marginaalisilta. Esimerkkejä *otat sie*-tyypin alueelta: Polvijärvi *suam mie lissee?* (omat muistiinpanot) | Liperi *no tuutta työ meille?* (omat muistiinpanot) | Kitee *piäsittä työ? ootte työ suanuk kalloo?* (MA) | Joutseno *mie oli semmone, oisim mie nyt olt neljätoistvuotine tai mikä ku – –* (SKNA 4331: 2) | Virolahti *lähette työ mihin?* (MA). Myös lounaismurteista – ruotsalaismurteiden läheisyydestä – on joitakin tietoja: Rymättylä *tarvitte te tota joo?* (MA) | Laitila *mahasim mää semsiä sanno?* (SKNA 3942:1). – Itämurteissa *kO*-partik-

kelin heittymiseen on taipumusta eräissä muissakin tapauksissa. Kysymyssanoina käytetyt *paljon* ja *monta* jäävät usein vaille *kO*-partikkelia (kuten yleispuhekielessäkin): esim. Sääminki *paljon työ siitä maksatta?* (MA) | Uukuniemi *monta perunoa sie kuoritat?* (MA). Myös disjunkttiivisista *vai*-kysymyksistä liitepartikkeli voi puuttua (ks. myös Sirelius 1894: 128), esim. Uukuniemi *millo suanoo pestyy vae jäänööt pesemättä?* (MA) | Räisälä *yks veljes o Tamperreel yks on, tuola, Hämeellinnas vai on se Savollinnas? Hämeellinnas taitaa olla.* (SKNA 7187: 1).

Kieltolauseissa kysymyspartikkelittomuutta tavataan länsimurteissakin persoonamuodoista riippumatta, esim. Laitila *et tee ol ikää semssi töit tehny?* (SMS s.v. ei) | Honkajoki *et sä ook kuullus sitä ikänä?* (MA) | Merikarvia *ei te haluakkaa* (MA) | Kurikka *Ei isäntä rekiä tarvittet tästä sais halavalla?* (SMS s.v. ei) | Askola *ei teirän [isäntä] ok kotool?* (SMS s.v. ei). Kielto-lauseet ovat kuitenkin oma lukunsa: kysymyspartikkelin puuttuminen selittyy näissä tapauksissa useimmiten pragmaattisin perustein. Verbin ominaisuuksiaan ja kiellon merkitystään menettänyt lauseenalkuinen kielto sana on tullut korvaamaan kysymyspartikkelia antaen kysymykselle kohteliaan sävyn (ks. myös Yli-Vakkuri 1986: 232). Kielto-lauseiden käyttö kohteliaana kysymyksenä on tavallista yleispuhekielessäkin (esim. televisionäytelmästä: *Sasu ei sull_oom mitääm muuta? Ei me sitte lähetäkkääv vai?*).³

Otat sä -tyyppi Helsingin puhekielessä

Miten *otat sä* -tyyppi on kotiutunut yleispuhekieleen? Kysymyksen selvittämi-

² Vain satunnaisesti *ik*-varianttia esiintyy yks. 2. persoonan muodoissa, esim. Uusi-kirkko Vpl. [Ostin valmiiksi ensi kevääksi puvun.] *a ku tulloo taas kevät ni saatik [’saatko’] siit taas* (MA).

³ Näiden lauseiden kannalta kiintoisa tieto on se, että useimpien kielten kysymyspartikkelien arvellaan etymologisesti palautuvan kieltoa, epäilyä tai ehtoa ilmaiseviin kielenaineisiin (Zaefferer 1990: 228).

seksi on tarkasteltava lähemmin Helsingin puhekieltä, joka yleispuhekielen kehitystä pitkälti ohjailee. Helsingiläisen puhuesuomen historia, joka ei ulotu 1870-lukua kauemmas, palautuu kahteen erityyppiseen lähtökohtaan: sivistyneistön kirjakieliseen yleiskieleen ja työväestön länsimurrepohjaiseen kieleen, joka aluksi on rakentunut länsiuusmaalaisille ja etelähämäläisille murteille. Kahden puhekielen mallin välinen ristiveto on jatkunut Helsingissä meidän päiviimme saakka, ja vaikka jyrkimmät erot ovat tasoittuneet, on samoista aineksista syntymässä uudentyypisiä eroja: sosiaalisesta taustasta riippumatta nuoret, jotka jo vuosikymmenien ajan ovat erottuneet muista puhujista käyttämänsä slangin perusteella, suosivat myös äänne- ja muoto-opillisesti kirjakielistä poikkeavia muotoja. (Paunonen 1982a: 12–13, 1982b: 63–64, 68.)

Helsingin puhekielestä on tehty havaintoja sekä *otat sä* että *otaks (sä)* -tyypistä. Pentti Liuttu mainitsee Helsingin slangisanastoa koskevassa tutkielmassaan (1951: 15) loppuäänteiden katoa esitellessään mm. lauseet *näit sä Hanskii, tiäräks mitä, tut sä sinne*. 1970-luvulla kootun Helsingin puhekielen tutkimusaineiston pohjalta Heikki Paunonen mainitsee nuorten helsinkiläisten (sörnäisläisten) puhekielen tyyppillisinä piirteinä kysymysmuodot *tuut sä* ja *onks* ja vanhojen akateemisten helsinkiläisten kirjakielispohjaisen puhekielen piirteinä muodot *tuletko* ja *onko* (mts. 77). Koska Paunonen esittelee artikkelissaan vain kahta selvimmin toisistaan poikkeavaa sosiolektiä, ei käy ilmi, mikä osuus *otak sä* ~ *otaks (sä)* -variantilla on muiden helsinkiläisryhmien puheessa. Yritin selvittää tätä lukemalla osan Helsingin puhekielen korpuksen litteraatioista. Haastatteluaineistossa esiintyy kuitenkin niin vähän yks. 2. persoonan muotoisia kysymyksiä, ettei niiden perusteella voi tehdä yleistyksiä. Muutamia tapauksia oli sekä *otat sä* että *otak sä* -tyypistä. Esim. erään alimpaan sosiaali-ryhmään kuuluvan keski-ikäisen sörnäisläisen naisen tunnin mittaisessa haastattelussa esiintyi yksi kysymyspartikkeliton tapaus

(*sä oot varmaa oot sä Helsingistä?*) ja kolme partikkelin sisältävää muotoa (*pyysik sä näh-*, *nähdät tommost paperia*; *muistik sä soittaa*; *saik sä tietää ne jo*); kumpaakin tyyppiä havaitsin myös nuorten sörnäisläisten haastatteluista.

Otat sä -tyyppi kaunokirjallisuuden dialogissa

Otat sä -kysymysrakenteen käytön yleistymisestä puhekielessä ja slangissa voi saada ainakin suuntaa antavia vihjeitä eri aikojen kaunokirjallisten teosten puhekielistä dialogista. Olen käynyt läpi muutamia teoksia, jotka Kaarina Karttunen (1989: 153–159) mainitsee slangikirjallisuuden uranuurtajiksi; lisäksi olen tarkastellut yksikön 2. persoonan muotoisia kysymyksiä joistakin viime vuosina julkaistuista romaaneista ja näytelmistä.

Helsingin slangin vanhimmissa kirjallisisissa lähteissä, Olli Malmbergin kertomuksessa Katupoikia (vuodelta 1915) ja Eero Salolan juttukokoelmassa Ilman fritsaria (1929) kaikki verbialkuiset yks. 2. persoonan muotoiset kysymykset ovat tyyppiä *otaks*: esim. *Luuleks et se kantelee talonemännälle?* (Malmberg mts. 11) | *Eks voi mennä ny ?* (mts. 28) | *Ja Pelle aina vähä välii frookas et jaksaks viel?* (Salola mts. 53). Huomattava on, että pronominia *sä* ei ole käytetty kuin muutamassa kysymyslauseessa: *otaks* lienee vielä silloin tajuttu *otak sä* -lauseen reduktiomuodoksi, ja *-s* on vielä hahmotettu *sinä*-pronominin edustajaksi; Malmberg on niissä tapauksissa, joissa pronominille on annettu erityistä painoa (joka tekstissä on osoitettu harvennuksella), käyttänyt *sinä*-varianttia. Näiden havaintojen perusteella voi olettaa, ettei kysymyspartikkeliton *otat sä* -tyyppi liene vielä vuosisadan vaihteessa kuulunut Helsingin työläiskortteleissa puhuttuun suomeen.

1960-luvun romaanien kysymyslauseissa näkyy jo selviä eroja. Alpo Ruuthin Kämpä-romaanissa (1969), jonka kieltä Karttunen luonnehtii aidonmakuiseksi 50-luvun

Havaintoja

slangiksi, valtaosa käsitellyistä kysymyslauseista on tyyppiä *otak(s) sä* – joissa pronomini on siis mukana – mutta jo neljäsosa on tyyppiä *otat sä*. Heikki Soinisen slangilla kirjoittamassa nuorisoromaanissa Ulkopuolella leirin (1962) *otat sä* -tyyppiä taas on kolme neljäsosaa ja *otaks (sä)* -tyyppiä noin neljäsosa. Pentti Saarikosken slangikielisessä suomennoksessa J. D. Salingerin romaanista Sieppari ruispelossa (1961) ovat lähes kaikki kysymykset kysymyspartikkelitonta tyyppiä. 1990-luvun romaaniin ja näytelmien puhekielisissä dialogeissa elävät edelleen molemmat tyypit, kuten puheessakin. Sellaisia uusia teoksia on jo kuitenkin vaikea löytää, joissa *otaks (sä)* -tyypin rinnalla ei olisi yhtään partikkelitonta tapausta. Niissä romaaneissa, joissa molempia tyyppisiä käytetään, eivät variantin valintaa näy ohjaavan selvät lingvistiset syyt, koska samoista verbinmuodoista esiintyy kumpaakin tyyppiä. Variaatio ei vaikuta myöskään sosiaaliselta, sillä tyypit vaihtelevat samallakin romaanihenkilöllä samassa dialogissa. Tämä ei tietenkään merkitse sitä, että myös todellisuudessa varianttien valinta olisi näin säännötöntä – pikemminkin se kertoo siitä, että kirjailija tuntee molemmat tyypit ja pitää niitä tyylillisesti samanarvoisina. Nuorten kirjoittajien teksteissä *ks*:llisiä muotoja voinee jo nykyisin pitää merkinä kirjailijan länsisuomalaisesta, eihelsinkiläisestä taustasta. Esim. kempeleläislähtöisen Anna-Leena Härkösen romaanissa Häräntappoase (1984), jonka kieltä on luonnehdittu aikamme nuorison puhekieleksi, nuorisolangiksi, tyypit elävät rinnakkain. Sen sijaan nuoren helsinkiläiskirjailijan, Juha Siltasen, näytelmästä (1991) *otaks (sä)* -tyyppiä ei enää löydy.

Miksi *otat sä* -tyyppi yleistyy?

Miksi *ks*:llisistä muodoista ollaan siirtymässä yks. 2. persoonan muodoissa kysymyspartikkelittomaan tyyppiin, vaikka muissa persoonissa *ks*-morfeemia edelleen käytetään? Yhtenä syynä lienee se, että *otak sä* ~ *otaks (sä)* -muoto alkaa olla helsinkiläis-

puhekieleen ja yleispuhesuomeen murteellisesti liian leimaava, liian maallinen: länsisuomalaisen *tk* > *kk* -assimilaation toteutumisesta nykypuhesuomessa tai Helsingin puhekieleessä ei nimittäin ole tehty havaintoja muista tapausryhmistä (esim. muodoista *vastakkaa, pojakkini*).⁴ Koska fonotaktiset rajoitukset taas ovat estäneet persoonapäätteen *t:n* palauttamisen *ks:n* edelle (tyypin **otatks sä*), liitepartikkeli on painottomassa asemassa karsiutunut pois tarpeettomana samalla tavalla kuin kaakkois-urteissakin, koska jo yksikön 2. persoonan muotoinen verbi, jota seuraa painoton *sä*-pronomini, on (kysymysintonaatioon yhdistettynä) kasvokkaistilanteessa paljastanut kysyvän funktion. On todettu muitakin länsisuomalaisuuksia, jotka eteläsuomalaisuudestaan huolimatta eivät osoita sosiaalista tai alueellista leviämistä (Mielikäinen 1982: 287).

Otat sie ~ *sä* -rakenne on siis kiinteä: yksitavuisesta painottomasta pronominista on tullut lähes *kO*-ainekseen verrattavissa oleva enklitti. Tyyppiä ei siis voi pitää puhtaana sanajärjestyskysymyksenä. Pronominin pakollisuudesta kertoo sekin, että monet kirjailijat kirjoittavat sen yhteen verbin kanssa: *otatsä, kävitsä*; samalla tavalla merkitään muitakin painottomia pronomineja, esim. *onkse*. Varsinaisena liitepartikkelina *sä*-muotoa ei voida vielä pitää, koska se ei mukaudu vokaalisointuun. *ks*-aineshan on syntynyt aiemmin vastaavalla tavalla: *s* on tarttunut *sä*-muodosta (ks. esim. Ojansuu 1901: 179; Simo Hämäläinen 1970: 12), mutta vähitellen neutraalistunut, niin että rakenteeseen on voinut liittyä pronomini uudelleen: *otak sä* > *otaks* > *otak(s) sä*. *Otat sä* -rakenteesta en sitä vastoin ole

⁴ Murrepiirteiden väistymisestääkään länsimurteiden alueella ei toisaalta ole raportoitu. Nahkolan mukaan (1982: 33) morfeeminrajaisen *t:n* assimiloituminen seuraavan klusiilin kaltaiseksi on hyvin säilynyt hämäläisyys ja edelleen valtaedustuksena myös nuorilla puhujilla perihämäläisellä murrealueella.

havainnut vielä lohjenneen loppuheiton kautta *ts*-muotoainesta (? *otats), vaikka Fred Karlsson tällaisen esittääkin »kiinteäkönä reduktiomuotona» -*ks*:n rinnalle juuri tämän tyyppin kysymyksissä (1983: 149).⁵

Kuten tunnettua, verbialkuisen sanajärjestyksen käyttö intonaation ohella on keskeinen kyllä/ei-kysymysten muodostamistapa eurooppalaisissa kielissä (ks. esim. Zaefferer 1990: 228), joten myös vieraiden kielten antama malli on voinut tukea kehitystä kysymyspartikkelittomaan suuntaan.⁶ Ruotsin kielellä on ollut huomattava vaikutus Helsingin puhekielen muotoutumiseen kaksikielisten puhujien välityksellä (Paunonen 1990: 195), joten voisi ajatella, että äidinkielenään ruotsia puhuneet kaksikieliset olisivat vierastaneet länsimurteista *otaks* (*sä*) -kysymystyyppiä ja suosineet ruotsin *tar du* -kysymystyyppin mallin mukaista *otat sä* -tyyppiä.

Vaikka *otat sä* -tyypin juurtumiselle Helsingin puhekieleen ja sitä kautta laajemmallekin yleispuhekieleen on ollut edellytyksiä ilman kaakkoissuomalaisen tyyppin (*otat sie*) antamaa malliakin, ei sen tukea sovi toki unohtaa. Kysymyspartikkelittoman tyyppin levikkialue on melko laaja, ulottuahan se Kymenlaaksossa ja Itä-Uudellamaalla pu-

huttuihin hämäläismurteisiin. H elsinkiin muuttaneista itäsuomalaisten osuus on ensimmäisen maailmansodan jälkeen koko ajan kasvanut, mikä on vaikuttanut Helsingin puhekielen länsimurteisen yleissävyn tasoittumiseen (Paunonen 1982a: 12). Yleistyvä itämurteisuus varsinkin nuorilla ja keski-ikäisillä helsinkiläisillä on kirjakielen *d*:tä vastaava kato (esim. *kaheksan pro kahdeksan*; mts. 15–16). Itämurteiden vaikutuksen lisääntymisestä kertovat Paunosen mukaan myös syntyperäisten helsinkiläisten puhekielessä esiintyvät satunnaiset itämurteisuudet (mts. 43).⁷ Kun siirtokarjalaisten puheessa *sie*-pronominin on todettu pysyneen elinvoimaisena länsimurteiden alueellakin (Leskinen 1980: 90), edellytykset partikkelittoman kysymystyyppin säilymisellekin ovat olleet olemassa. Ja vaikka *sie*-variantti olisi vaihdettu yksitavuiseen *sä*- tai *sää*-varianttiin, omasta murteesta tuttu kysymysstruktuuri on voitu säilyttää. Esimerkiksi Pirkko Saision Elämänmeno-romaanissa (1975) kuvatun työläisperheen karjalaissyntyisen äidin ja hänen Helsingin Kalliolla kasvavan tyttärensä välisestä dialogista on helppo kuvitella, miten muuttajien lapsilla on voinut olla osuutensa tyyppin levittäjinä. Saision romaanissa murteensa säilyttäneen äidin kaikki kysymykset ovat *otat sie* -tyyppiä, kun taas yleispuhekielinen

⁵ On merkkejä myös siitä, että *ks*-variantista voi *-k* kuluu pois ja pelkkä *-s* jääädä edustamaan kysymysmorfeemia: Kitee *juottes työ viinoo?* (MA) | Hirvensalmi *ottes nyt nähmä äskettäi siitä.* (MA) | Viipurin mlk. *käis täs mustalaisii?* (MA).

⁶ Sen laajuudesta vieraiden kielten vaikutuksesta kuin viron kielessä ei suomessa kuitenkaan voida puhua, rajoittuahan partikkelittomuus vain määrätapauksiin. Remeksen mukaan (1983: 275–276) virossa, jossa *kyllä/ei*-kysymys tavallisesti muodostetaan *kas*-kysymysadverbilla (jolloin lauseessa on suora sanajärjestys), varsinkin puheessa on tavallista kysymyslauseen muodostaminen ilman erityistä interrogatiivista ainesta, verbialkuisista sanajärjestystä käyttämällä: esim. *tahad sa siia tulla?* 'tahdotko tulla tänne'; *on isa veel kodus?* 'onko isä vielä kotona'.

⁷ Eräiden muidenkin nykypuhekielessä yleistyvien ilmiöiden kohdalla on viitattu itämurrelähttöisyyteen. Irmeli Pääkkönen (1989: 29) esittää mahdollisuuden, että vapaassa puhekielessä yleistyvä kaakkoissuomalaisuus, *mikä*-relatiivipronominin laaja käyttö, voisi osaltaan selittyä kaakkoismurteen puhujien siirtymisestä muiden murteiden alueelle. Osmo Ikola taas varovasti arvelee possessiivisuffiksien harvinaistumisen liittyvän yleisempään itämurteiden vaikutuksen voimistumiseen, mikä voisi olla osaksi seurausta viime vuosikymmenten väestösiirroista ja muuttoliikkeistä (1992: 193). Valma Yli-Vakkurin mukaan (1986: 315) produktiivistuneen affektiivisen kielenkäytön takana näyttää usein olevan itäsuomalainen puheenparsi.

Havaintoja

tytär ja muut henkilöt käyttävät koko ajan *otat sä* -tyyppiä, esim.

[Tytär:] – Keitätä kahvia?

[Äiti:] – Ootsie lukent läksys? (Mts. 45.)

Oman kokemuksen mukaan myös tilanteinen vaihtelu *otat sie* ja *otat sä* -muotojen välillä on helppoa. – Myös niiden Helsinkiin muuttaneiden itäsuomalaisien, joiden kotimurteeseen kysymyspartikkeliton tyyppi ei ole kuulunut, lienee ollut helpompi omaksua *otat sä* -tyyppi kuin länsisuomalaisen *tk > kk* -assimilaation sisältävä *otaks (sä)* -tyyppi.

Lopuksi

Yksikön 2. persoonan muotoisten verbialkuisten kysymystyyppien alueellisen, sosiaalisen tai tilanteisen vaihtelun kuvaamiseen nykypuhesuomessa ei vielä näiden havaintojen pohjalta ole mahdollisuuksia. Kysymyspartikkeliin liittyvää variaatiota ei sosiolingvistisissä tutkimuksissa ylipäätään ole paljon käsitelty, mikä johtunee siitä, ettei haastatteleamalla kootuissa aineistoissa kysymyksiä juuri esiinny. Niinpä vaihtelua on kuvattu yleensä vain *-ks:n* ja *-kO:n* välisenä ottamatta yks. 2. persoonan muotoja erikseen tarkasteltavaksi. Helsingin puhekielen lisäksi yks. 2. persoonan muodoissa esiintyvistä vaihtelusta on raportoitu vain Turun puhekielestä. Loppuheittoa koskevan tutkimuksen mukaan (Salomaa 1982: 65) kysymyspartikkeliton tyyppi on Turussa harvinainen; tutkimusraportissa annettu esimerkki on nuoren opiskelijan puheesta. Näiden havaintojen lisäksi ainoa maininta, jonka kirjallisuudesta olen löytänyt, koskee Oulun seudun puhekieltä, jossa partikkelitonta tyyppiä ei juuri esiinny (Karjalainen 1987: 26). – Kysymyspartikkelittoman *otat sä* -tyypin on mahdollista levitä Helsingin puhekielestä eri puolille Suomea ainakin nuorten puhekieleen; siitä lienee tulossa vanhempienkin puhujien epämuodollisissa tilanteissa käyttämä vapaan puhesuomen variantti.

HANNELE FORSBERG

LÄHTEET

- HANNIKAINEN, O. 1886: Kielenmurteesta Parikkalan pitäjässä. Suomi II: 19.
- Helsingin puhekielen tutkimusaineisto. Nauhoitteiden litteraatiot. Säilytteillä Muoto-opin arkistossa Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa.
- HÄMÄLÄINEN, EILA 1989: Jatketaan! Suomen kielen oppikirja alkeet osaaville. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- HÄMÄLÄINEN, SIMO O. 1970: Äänteelliset puhekielisyydet radiossa. – Kielikello 3 s. 10–13.
- HÄRKÖNEN, ANNA-LEENA 1984: Häräntappoose. Otava, Helsinki.
- IIVONEN, ANTTI – NEVALAINEN, TERTTU – AULANKO, REIJO – KASKINEN, HANNU 1987: Puheen intonaatio. Gaudeamus, Helsinki.
- IKOLA, OSMO 1992: Omistusliitteiden harvinaistuminen. – Valma Yli-Vakkuri – Maija Länsimäki – Aarre Nyman (toim.): Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu s. 176–196. Nykysuomen Seuran 10-vuotisjuhlakirja. WSOY, Juva.
- JÄNNES, ARVI 1891: Suomen partikkelimuodot. Suomi II: 4.
- KARJALAINEN, MERJA 1987: Kysyvyyden kehittyminen oululaislasten kielessä. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 27. Oulu.
- KARLSSON, FRED 1975: Suomen kielen tulevaisuus. – SJ 17 s. 51–66.
- 1983: Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. WSOY, Juva.
- KARTTUNEN, KAARINA 1989: Stadi on her voton pleisi. – Jouko Vesikansa (toim.): Nykysuomen sanavarat s. 148–164. WSOY, Juva.
- KETTUNEN, LAURI 1940: Suomen murteet III A. Murrekartasto. SKST 188. Helsinki.
- Kielikello. Kielenhuollon tiedotuslehti. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- LESKINEN, HEIKKI 1980: Wie verschwindet ein Dialekt? Beobachtungen zur heutigen Umgangssprache der kareli-schen Umsiedler. – Heutige Wege der finnischen Dialektologie s. 67–91. Studia Fennica 24. Forssa.

- LIUTTU, PENTTI 1951: Helsingin slangin keskeistä sanastoa. Laudaturtutkielma. Helsingin yliopisto. Muoto-opin arkisto.
- LÖNNBOHM O. A. F. 1879: Jääsken, Kirvun ja osittain Ruokolahden pitäjien kielimurteesta. Suomi II: 13.
- MA = Muoto-opin arkiston kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MALMBERG, OLLI 1915: Katupoikia. Kertomus. Otava, Helsinki.
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: Etelä-Savon murteiden äännehistoria. SKST 375. Jyväskylä.
- 1982: Nykypuhe-suomen alueellista taustaa. – Vir. 86 s. 277–294.
- 1986: Nykysuomen murtuvat murre-rajat. – Kielikello 2 s. 12–17.
- NAHKOLA, KARI 1982: Havainnot perihämäläisen murteen muuttumisesta. – SJ 24 s. 25–41.
- NUUTINEN, OLLI 1988: Suomea suomeksi 2. SKST 338. 4. painos. Vaasa.
- OJANSUU, HEIKKI 1901: Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Vokaalioppi. Suomi III: 19.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982a: Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta. Käsikirjoite. Muoto-opin arkisto.
- 1982b: Suomen kielen sociolinguistisen vaihtelu tutkimuskohteena. – M. K. Suojanen – Päivikki Suojanen (toim.): Sociolinguistiikan näkymiä s. 35–110. Helsinki.
- 1990: »Se on hän suomeksi»: Huomioita kaksikielisten helsinkiläisten suomesta. – Ingrid Almqvist – Per-Erik Cederholm – Jarmo Lainio (toim.): Från Pohjolas pörten till kognitiv kontakt. Vänskrift till Erling Wanden 9 maj 1990. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature 6 s. 190–213. Department of Finnish, Stockholm University.
- PÄÄKKÖNEN, IRMELI 1988: Relatiivisanan valinta. SKST 481. Savonlinna.
- REMES, HANNU 1983: Viron kielioppi. WSOY, Porvoo.
- RUOPPILA, VEIKKO 1956: Etelä-Karjalan murreopas. Otava, Helsinki.
- RUUTH, ALPO 1969: Kämpä. Tammi, Helsinki.
- SAISIO, PIRKKO 1975: Elämänmeno. 3. painos. Kirjayhtymä, Vaasa.
- SALINGER, J. D. 1961: Sieppari ruispelossa. Suom. Pentti Saarikoski. Tammi, Helsinki.
- SALOLA, EERO 1991 (1929): Ilman fritsaria. Juttuja vanhalla stadin slangilla. 2. painos. Otava, Keuruu.
- SALOMAA, LEENA 1982: Loppuheiton sosiolinguistinen variaatio Turun puhekielessä. – M. K. Suojanen (toim.): Kirjoituksia puhekielestä. Turun puhekielen projektin julkaisuja 1 s. 59–78. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. 2. painos. Turku.
- SILFVERBERG, LEENA 1990: Suomen kielen jatko-oppikirja. Finn Lectura, Loimaa.
- SILTANEN, JUHA 1991: Foxtrot eli valkoiset varjot. – Teatteri-lehti nro 3/1991. Teatterilehden julkaisusarja nro 17. Kustannus Oy Teatteri, Iisalmi.
- SIRELIUS, U. T. 1894: Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. Suomi III: 10.
- SJ = Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku.
- SKNA = Suomen kielen nauhoitearkiston kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja. Ensimmäinen osa *a – elää*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki 1985.
- SOININEN, HEIKKI 1962: Ulkopuolella leirin. WSOY, Porvoo.
- Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aiheista. Helsinki.
- WIIK, KALEVI 1981: Fonetiikan perusteet. WSOY, Juva.
- Vir. = Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti. Helsinki.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kielipiillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.
- ZAEFFERER, DIETMAR 1990: On the coding of sentential modality. – Johannes Bechert – Giuliano Bernini – Claude Buridant (toim.): Toward a typology

Havaintoja

of European languages s. 215–229.
Empirical approaches to language
typology 8. Mouton de Gruyter, Ber-
lin.